

РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ НА ВОЛИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)

В статті розглянуто особливості розвитку суспільного дошкільного виховання на Волині на початку ХХ століття. Розкрито зміст діяльності основних типів дошкільних інституцій. Окреслено специфіку підготовки фахівців дошкільного профілю на педагогічних курсах регіону.

Ключові слова: дитячий садок, ясла, дитячий майданчик, дитячий осередок, притулок, сирітський будинок, дитячий будинок, Волинське товариство виховання і захисту дітей, курси підготовки дошкільних працівників.

В умовах соціокультурного відродження України розвиток початкової ланки системи освіти – дошкільного виховання набуває першочергової ваги. Запорукою успіху його реформування розглядаємо творче осмислення кращих надбань минулого задля їх дієвого впровадження у педагогічну практику в руслі закону України “Про освіту”, Національної доктрини розвитку освіти України та ін.

Актуальність означених питань зумовлено потребами суспільства щодо необхідності ґрунтовного вивчення культурної спадщини українського народу на різних історичних територіях за різних соціально-політичних умов. Проблеми розвитку теорії та практики дошкільного виховання на Україні кінця ХІХ – початку ХХ ст. висвітлено в наукових дослідженнях С.Абрамсона, Л.Батліної, Н.Біденко, С. Попиченко, у Східній Галичині – З. Нагачевської, Закарпатті – А.Рего, у Центральній Україні – І.Улюкаєвої, в умовах польського дошкілля – І.Адамека.

На підставі аналізу генези освіти у Волинському регіоні (М.Барсов, П.Батюшков, Н.Мукалов, К.Левицький, М.Теодорович, Н.Удовський) та наукових досліджень сучасних українських учених (О.Борейко, Т.Джаман, Л.Єршова, С.Кваша, Р.Найда, В.Омельчук, Н.Сейко) доходимо висновку, що історико-педагогічні дослідження щодо розвитку дошкільного виховання на Волині на початку ХХ століття ще не було здійснено. Відповідно порушена проблема становить значний науковий інтерес для теорії й практики української дошкільної педагогіки.

Суспільне дошкільне виховання на території України, що входила до складу Російської імперії, з’явилося в кінці ХІХ століття. У цей час в суспільстві значно зріс інтерес до виховання дітей дошкільного віку – першого і найбільш відповідального періоду в житті дитини. Прогресивні педагоги вбачали в суспільному вихованні дошкільників дієвий засіб покращення виховання підростаючого покоління, але спроби педагогічної громадськості домогтися від царського уряду введення дитячих садків до системи державної освіти та державного фінансування успіху не мали [6, с.7].

На підставі вивчення матеріалів державного архіву Житомирської області нами виявлено своєрідну систему суспільних дошкільних інституцій Волині на початку ХХ століття: заклади призначенні лише для дошкільників – дитячі садки, ясла; заклади спільного виховання дітей дошкільного та шкільного віку – літні дитячі майданчики, дитячі осередки; заклади опіки сиріт та безпритульних дітей – сирітські будинки, дитячі притулки, будинки опіки.

До революції в межах Волинської губернії функціонувало не більше 2-3 дитячих садків, в яких виховувалося 80-120 дітей, 10 притулків із контингентом 500 дітей, 10 дитячих захистків, в яких виховували 200 дітей, серед яких були і дошкільники. В установах дошкільного виховання налічувалося біля 400 дітей [10, с.107].

У серпні 1917 року у складі утвореного Центральною Радою Генерального секретаріату освіти було організовано відділ позашкільної освіти і дошкільного виховання (з 8 січня 1918 р. – Міністерство народної освіти). Таким чином, уперше в Україні, суспільне дошкільне виховання фактично увійшло до державної системи освіти, що мало велике значення для його розвитку в регіонах у подальші роки.

У січні 1918 року департамент позашкільної освіти і дошкільного виховання Міністерства освіти УНР підготував “Регламент дитячих садків” – проект офіційного документу стосовно дошкільництва. У ньому зазначалося, що всі діти від трьох років мають ходити до дитячого садка або захистку. Ці заклади повинні бути безплатними і організовуватись на кошти земського та міського самоврядування. На думку організаторів, суспільне дошкільне виховання повинно було стати обов’язковим і безкоштовним. Проект “Регламенту дитячих садків” було вміщено у збірнику “Організаційні поради в справі позашкільної і дошкільної освіти” поряд з іншими матеріалами, зокрема, з планом улаштування дитячих садків і літніх майданчиків [1, с.276].

З перемогою радянської влади питання дошкільного виховання посідало значне місце у загальній системі розвитку освіти, яку почали впроваджувати більшовики на усій території УСРР і на Волині зокрема.

25 вересня 1920 року РНК УСРР затвердив представлену НКО “Схему народної освіти в УСРР”, яка стала наріжною і для розвитку системи суспільного дошкільного виховання. Згідно з цією схемою, передбачалось утворення при губернських і повітових відділах освіти підвідділів соціального виховання. Вони поділялись на чотири секції: дитячих будинків, якій підпорядковувались інтернати для здорових дітей та дітей з дефектами розвитку; дошкільній секції підпорядковувались дитячі садки, дошкільні притулки та майдани; шкільній – школи, дитячі клуби, дитячі бібліотеки, колонії; секція охорони дитинства відповідала за правовий захист дітей.

Керівництво дитячими садками, дошкільні притулки та майданчиками на Волині в 20-ті роки здійснював дошкільний підвідділ (секція) відділу соціального виховання Волинському губернському відділу народної освіти.

На початку 20-х років інтенсивно створювались державні і громадсько-суспільні заклади виховання. В квітні 1921 року в губернії функціонувало 28 дитячих садків із контингентом – 2242 дитини.

Таблиця 1.

<i>Повіт</i>	<i>Кількість дитячих садків</i>	<i>Кількість дітей в дитячих садках</i>	<i>Дітей дошкільного віку в повіті</i>
м. Житомир	8	515	11290
Житомирський	3	180	56576
Новоградволинський	2	179	57635
Овручський	10	658	37867
Староконстянтинівський	1	150	33476

Ізяславський	4	560	34321
<i>Всього</i>	28	2242	231165

Якщо наведені дані порівняти із загальною кількістю дітей дошкільного віку, яких в губернії – 231165 осіб, то з'ясуємо, що сферою дошкільного виховання охоплено 1,14 % дітей [9, с.59].

За джерелами фінансування дитячі садки поділялись на чотири категорії: утримувались за рахунок державного бюджету; місцевого бюджету; на кошти профспілкових і громадських організацій; коштом батьків. На жаль, у фондах державного архіву Житомирської області не збереглося даних про кількість дитячих садків за кожною категорією.

За мовою навчання дитячі садки поділялися на: єврейськомовні – 17 (60,71%); україномовні – 5 (17,86%); в інших дитячих садках мову не вдалося з'ясувати. Можна зазначити, що в єврейських дитячих садках освітню роботу вели систематичніше, порівняно з іншими садками, тому що єврейська громада, як вказують дослідники ставиться свідомо до роботи закладів дошкільної освіти [10, с.108].

У сільській місцевості на початку 1921 року не було жодного садка, тому що не було відповідних працівників і сільське населення краю ставилося збайдужіло, навіть вороже до їхньої організації.

Роботу в дитячих садках Волинської губернії здійснювали відповідно до Інструкції для працівників дитячих садків. Приймали до дитячого садка дітей віком від 3 до 7 років. Їх перебувало від 50 до 75 осіб, керівниць – 4. При максимальній кількості дітей поділяли на 3 групи, при мінімальній на 2 – старшу та молодшу. Виховання кожної групи здійснювали окремою керівницею, яка несла відповідальність за виховання дітей своєї групи. Навчання в дитячому садку здійснювали рідною мовою.

Діти в дитячому садку перебували з 10.00 ранку до 14.00 дня. Розпорядок дня в дитячому садку передбачав: 10.00 – гігієнічний огляд дітей, миття рук; 10.30 – сніданок, прибирання посуду; 11.00 – 13.30 – планова робота садка (бесіди, казки, ігри, ліплення, малювання, вирізування, ручна праця); 13.30 – обід; 14.00 – повернення дітей додому.

Один раз в тиждень вихователі влаштовували вільні дні, коли кожна дитина самостійно вибирала певний вид діяльності. Роль керівниці в цей день зводилася до спостереження за ними. Казки читали дітям не більше 2 разів на тиждень. Вихователі періодично влаштовували дитячі свята, вистави, розваги для дітей. Двічі на тиждень проводили загальні збори працівників дитячого садка для спільного обговорення педагогічних справ та обміну досвідом. Педагогів знайомили з літературою практичного і теоретичного змісту щодо дошкільного виховання. Такий тип дошкільних установ на Волині долав труднощі в організації роботи унаслідок нестачі необхідних коштів для господарської та навчальної діяльності [13, с.163].

З метою створення умов для залучення до виробництва жінок, які мали малих дітей 1 липня 1919 року в Волинській губернії відкрито ясла для дітей віком від 6-ти місяців до 4-х років. Їхнім призначенням було поліпшення здоров'я малюків, боротьба з дитячою смертністю. В яслах створювали умови для життя і догляду за немовлятами та малолітніми дітьми: належний температурний режим, харчування,

медичний контроль, дотримання санітарно-гігієнічних вимог. Кількість дітей в яслах не визначалася, оскільки потрібно було охопити всіх дітей в селі під час польових робіт. Керівничок в осередку було 2: одна – особа, яка закінчила курси, друга – місцева вчителька.

Влаштувалися сільські ясла, зазвичай, у непристосованих для цього приміщеннях. Для них сільська рада виділяла окрему хату або кімнату з примітивним обладнанням, які часто не відповідали потребам закладу [12, с.9].

Відповідно до постанови Народного комісаріату Про організацію дитячих ясел під час весняно-польових робіт від 1 квітня 1921 року, народний комітет здоров'я, місцеві органи регіону розгорнули влітку 1921 року широку сітку сільських ясел, організували курси підготовки керівників сільських ясел [7, с.292].

Дитячі майданчики у Волинській губернії були ефективною формою організації дозвілля дітей від 3 до 14-15 років у літніх період. У навчально-виховній роботі значне місце посідали ігри, музика та співи, малювання і ліплення, читання, розповіді та бесіди вихователя. Для керівництва дитячими майданчиками запрошували досвідчених педагогів. До участі в роботі майданчиків залучали лікарів. Їхні функції полягали у медичному огляді дітей та попередженні інфекційних захворювань; ретельному обстеженні дітей на початку і в кінці літа задля виявлення впливу майданчика на фізичний стан дітей.

Влітку 1913 року в Бердичеві діяло два дитячих майданчики: платний і безоплатний, організовані Товариством охорони здоров'я єврейського населення. Оскільки з дітьми обох закладів працювали ті ж самі вихователі, безоплатний було відкрито в першу половину дня, платний – увечері. Відмінність між ними полягала в кількості та віці дітей. Платний майданчик відвідувало щодня спочатку 60-70 дітей віком понад 4 роки, пізніше до 150. У безоплатному число дітей складало більше 300, в окремі дні досягало 350 і більше. Серед дітей було багато віком від 2-х до 4-х років, вони приходили разом із старшими братами і сестричками [4, с.73].

Станом на 30 червня 1919 року в губернії працювало вже 25 майданчиків. Відділ охорони здоров'я назначив для них 9 лікарів. Заняття на майданчиках проводили материнською мовою під керівництвом 2 досвідчених педагогів. Майдани були відкриті кожен день окрім неділі з 10 до 16 години, діти були забезпеченні сніданком і обідом. Підвідділ дошкільного виховання Волинського губернського відділу народної освіти планував організувати дитячі майданчики не лише в Житомирі, а й в Кодне, Фастові, Кутузові [12, с.2].

Згідно з інструкцією НКО УСРР 1920 року, дитячий майданчик був тимчасовим закладом, який функціонував упродовж 4-х місяців – із травня по серпень. Восени частину дітей переводили до дитячих садків, іншу – виховували в родині. На майданчик зараховували дітей виключно працюючих членів профспілок та малозабезпечених батьків. Дошкільну групу формували не більше як із 20-ти дітей.

На 1 червня 1921 року лише в Житомирі функціонувало 11 дитячих майданчиків із контингентом 800 дітей [9, с.17].

Суттєвішим недоліком роботи дитячих майданчиків було те, що на одного педагога припадала велика кількість дітей. Причину цього вбачаємо в обмеженій

кількості майданчиків та запрошених на роботу педагогів, а також значній кількості бажаючих відвідувати дитячі майданчики.

Благодійними товариствами та міськими організаціями на початку ХХ століття на Волині створювали дитячі осередки. Їх основне призначення – боротьба з дитячою безпритульністю та надання допомоги родинам у вихованні дітей. Названі заклади для дошкільників працювали за принципами дитячих садків.

28 червня 1919 року колегія підвідділу дошкільного виховання постановила відкрити в губернії 100 осередків, серед яких по 8 осередків у вісьмох повітах і по 9 осередків у 4 повітах. У кожному осередку мало бути два керівники.

Сирітські будинки, дитячі притулки мали тривалішу історію розвитку на Волині з-поміж інстанцій для дітей дошкільного віку. Перші будинки для дітей сиріт почали відкривати за ініціативою церкви, приватних осіб та за їхні кошти ще на початку ХVІІІ століття. Вони надавали опіку дітям, що залишились без батьків, забезпечували умови для їхнього життя і навчання. У сирітських будинках та будинках опіки діти перебували цілодобово. Дитячі притулки існували кількох типів: постійно діючі (робота організовувалась за принципами сирітського будинку, діти знаходилися цілодобово); денні (діти перебували впродовж дня); змішані (частина дітей проживали постійно, а частина – перебували лише впродовж дня). Спільними для таких закладів були підготовка дітей до самостійного життя, релігійно-моральне виховання, засвоєння елементарних знань, умінь читати і писати.

На Волині справою соціального захисту малолітніх із 1900 р. опікувалося Волинське товариство виховання і захисту дітей. Його члени ставили метою своєї діяльності захист дітей у випадках жорстокого з ними поводження, а також їх моральне виховання та здобуття елементарних професійних умінь і навичок. Членами товариства могли бути всі громадяни, які не могли залишатись байдужими до обездолених і голодних дітей свого краю [2, с.12].

Правління товариства прагнуло покращити життя дітей, які проживали у важких соціальних умовах: багато з опікуваних дітей отримали пожегнуті одяг та взуття. Товариство влаштовувало безпритульних і покинутих дітей до майстерень, в яких забезпечували білизною, одягом і взуттям.

У Житомирі товариством було влаштовано 2 денних притулки для бідних дітей. Їхні батьки змушені були щоденно працювати без можливості виховувати дітей. Вихованців забезпечували триразовим харчуванням, організовували їх навчання і виховання. Попечителями притулків були дійсні члени товариства К. Роше і А. Домерникова у першому (вул. Рудненська); М. Бируля-Іванова та Є. Татарінова у другому (передмістя Житомира Путятин, вул. Левківська).

На початку 1904 року в Бердичеві функціонував уже громадський єврейський сирітський будинок [5, с.8].

16 листопада 1920 року розпочала свою діяльність Секція охорони дитинства при Волинському губернському відділі народної освіти. На одному із перших засідань секції було вирішено відкрити за дуже короткий термін 3 дитячі заклади призначені для безпритульних дітей: 1 прийомний пункт, 1 відкритий дитячий будинок, 1 колектор для неповнолітніх правопорушників, оскільки лише в Житомирі було біля 500 безпритульних дітей [9, с.89].

Для залучення дітей вулиці до навчально-виховних закладів відділом народної освіти в 1921 році в Житомирі було створено 2 відкриті дитячі будинки на 130 дітей. У них дітям надавали дах над головою, харчування, організовували розумові розваги [9, с.61].

Станом на 01.05.1921 року в губернії функціонувало 29 закритих дитячих будинків із контингентом 1436 дітей. Заклади охорони дитинства обслуговували лише 16,4 % дітей із загального числа потребуєчих допомоги [9, с.60].

Таблиця 2.

<i>Повіти</i>	<i>Кількість дитячих будинків</i>	<i>Кількість дітей в дитячих будинках</i>
м. Житомир	19	970
Житомирський	3	118
Староконстянтинівський	3	200
Новоградволинський	2	75
Овручський	2	73
<i>Всього</i>	<i>29</i>	<i>1436</i>

У відомстві Губернського відділу охорони здоров'я перебував дитячий будинок (178 хворих дітей) та 4 дитячі садки (178 хворих дітей), а у відомстві відділу суспільного харчування – дитячі їдальні на 1200 дітей [9, с.10].

На початку 1923 року у Волинській губернії функціонувало 83 дитячих будинки з контингентом 3969 дітей, з них в Житомирі – 24 із контингентом 1669 дітей [11, с.11].

У “Положенні про дитячі садки” (1908), розробленому Київським товариством народних дитячих садків, ставилися обов'язкові вимоги до освітньо-професійного рівня вихователів: середня освіта та спеціальна підготовка на курсах чи у відповідних навчальних закладах, помічниками вихователів рекомендовано було призначати осіб, які пройшли трьохмісячну практику в добре обладнаних дитячих садках.

Склад вихователів у дошкільних установах Волинської губернії на початку ХХ століття був досить різноманітним: здебільшого – особи з педагогічним стажем, із освітою середніх шкіл та різних курсів; меншість – особи із досвідом роботи вихователів під керівництвом старших співробітників у тому ж садку; справжніх “фребелічок” не налічувалося навіть 10 осіб.

Відчуваючи нестачу працівників дошкільного виховання, Волинський губернський відділ народної освіти дбав, щоб місцевими силами їх підготувати. Влітку 1919 року було відкрито короткотривалі курси для підготовки керівників дитячими захистками на 60 слухачів. Курси проходили в будинку колишньої Маріїнської гімназії.

Програма курсів з дошкільного виховання передбачала вивчення низку навчальних дисциплін: гігієна дитячого віку і нервові діти; дошкільне виховання; психологія дитяча; фізичне виховання; інфекційні хвороби дітей; естетичне виховання дітей, малювання, ліплення; ручна праця; рухливі ігри при дитячих садках; бесіда з дітьми і книжка для дітей дошкільного віку; улаштування дитячого садка, майдану, захистку; музика в житті дитини; дитина і світ природи; дефекти з психології дитини; догляд дитини першого віку; дитячі співи.

На курсах було влаштовано семінар, в якому відбувалося обмірковування практичних питань з дошкільного виховання та щодо роботи на майданчиках і сільських захистках. Слухачі обов'язково мали підготувати реферат із дошкільного виховання. Читання рефератів відбувалося на загальних зібраннях слухачів, під час яких слухачі давали відповіді на запитання.

Кожен слухач зобов'язаний відбути чергування на місцевому майданчику і висловити свій погляд на те, як здійснюється освітня робота на даному майданчику. Слухачі повинні провести на майданчику доручену роботу з дітьми [12, с.3].

У першій половині 1920 року на Волині було організовано двомісячні курси з соціального виховання дітей, на які було зараховано до 100 слухачів та шестимісячні єврейські курси підготовки шкільних працівників, на які зараховано 30 слухачів. На початку 1921 року функціонували чотиримісячні курси з соціального виховання (дитячі садки і дитячі будинки), на які зараховано 106 слухачів [9, с.71].

Система закладів, які охоплювали дітей дошкільного віку на початку ХХ століття у Волинській губернії вирізнялась специфічністю призначення кожної ланки. Її функціонування її забезпечувалося завдяки ініціативі, ентузіазму та самовідданій праці педагогів, громадських діячів. Вони усвідомлювали необхідність суспільного дошкільного виховання як фактора впливу на формування особистості дитини, вірили в майбутнє дитячих закладів.

1. Артемова Л. В. Історія педагогіки України: Підручник. – К.: Либідь, 2006. – С. 276.
2. Волинское общество воспитания и защиты детей // Волинская жизнь (Житомир). – 1906. – 21 ноября / 4 декабря. (№ 32) – С.12.
3. Из отчета о детских площадках. – СПб: Тип общества “Грамотность”, 1914. – 21с.
4. Попиченко С. Підготовка до школи в громадських дитячих закладах // Рідна школа. – 1998. – № 7-8. – С.72–73.
5. Сиротский дом // Волинская жизнь (Житомир). – 1906. – 10 / 23 ноября. (№ 24) – С.8.
6. ДАЖО Ф. Р-28, Оп. 1, Спр. 6, Арк. 292.
7. ДАЖО Ф. Р-31, Оп. 1, Спр. 7, Арк.10, 17, 60, 61–62, 71, 89.
8. ДАЖО Ф. Р-31, Оп. 1, Спр. 27, Арк.107–108.
9. ДАЖО Ф. Р-31, Оп. 1, Спр. 81, Арк.11, 120.
10. ДАЖО Ф. Р-31, Оп. 2, Спр. 22, Арк.2, 3–4, 9.
11. ДАЖО Ф. Р-1983, Оп. 1, Спр.3, Арк.163.

The specification of the development of social preschool education in Volyn region at the beginnig of the XXth century is considered in the article. The substance of the activity of the main types of preschool institutions is revealed. The specification of the preparation of specialists of preschool type in the regional pedagogical extensions is discribed.

Key words: *kindergarten, mangers, nursery, play ground, children's centre, shelter, orphanage, children's home, the Association of children's education and defence of Volyn region, extension of the preparation of preschool teachers.*